

Aleksandra Dyderska
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3502-7003>
e-mail: aleksandra.dyderska@kul.pl

Transfer wsteczny w nauczaniu/uczeniu się języków obcych – status badawczy zjawiska w kontekście badań polskich i światowych

Backward transfer in second language learning/teaching – the research status of the phenomenon in the context of Polish and foreign research

Abstrakt

Prezentowany artykuł ma charakter przeglądowo-teoretyczny i dotyczy zjawiska transferu wstecznego (TW), rozumianego jako wpływ języka obcego na język pierwszy (L2–L1) w procesie nauki języków obcych. Celem pracy jest przegląd oraz systematyzacja ustaleń terminologicznych związanych z TW, prezentacja narzędzi badawczych stosowanych w badaniach nad tym zjawiskiem oraz analiza możliwości ich implementacji do badań w Polsce. Temat podjęto ze względu na fakt, że TW stanowi nowe zagadnienie w obrębie lingwistyki kontaktowej, szczególnie w Polsce, gdzie brak jest systematycznych badań nad tym zjawiskiem z powodu trudności metodologicznych. W artykule omówiono dotychczasowy stan badań nad transferem wstecznym oraz dokonano oceny skuteczności proponowanych metod. Przeprowadzona analiza porównawcza wyników badań krajowych i zagranicznych pozwoliła zidentyfikować przyczyny stosowania różnych podejść badawczych. Wyniki badań wskazują na dwie główne konkluzje. Po pierwsze, różnice w doborze technik badawczych wynikają z kilku czynników: typów wielojęzyczności obecnych na danym terytorium, poziomu zanurzenia w języku obcym i kulturze, podobieństwa między językiem ojczystym a przyswajaniem oraz dostępu do odpowiednich grup badawczych. Po drugie zaś, do największych wyzwań dla badaczy na obecnym etapie należą następujące zadania: wypracowanie odpowiedniej metodologii badań pozwalającej na wykrycie TW i określenie jego natury, wyodrębnienie czynników determinujących jego obecność oraz weryfikacja skutków tej obecności.

Słowa kluczowe: wpływy międzyjęzykowe, atrycja języka, transfer wsteczny (TW), wpływ L2–L1, glottodydaktyka polsko-obca

Abstract

This article is an overview and theoretical study focusing on backward transfer (BT), defined as the influence of a foreign language on the first language (L2–L1) during foreign

language learning. The aim of the article is to review and systematize terminological findings on BT, to present research tools used in studies of this phenomenon, and to analyze their potential implementation in Poland. The topic is addressed due to the novelty of BT in contact linguistics, particularly in Poland, where systematic research is limited due to methodological challenges. The article reviews the current state of BT research and assesses the effectiveness of existing methods. Comparative analysis of domestic and international research highlights reasons behind implementing different approaches. The findings lead to two main conclusions. First, differences in research techniques arise from factors such as types of multilingualism in a given region, the level of immersion in the foreign language and culture, L1–L2 similarity, and access to appropriate research groups. Second, major current challenges include developing methodologies to detect and characterize BT, identifying factors affecting its presence, and evaluating its consequences.

Keywords: crosslinguistic influence, language attrition, backward transfer, L2–L1 influence, Polish-foreign language education studies

1. Wprowadzenie

Rozważania ujęte w niniejszym artykule tworzą swego rodzaju wstęp do zagadnienia wpływu języków obcych na zmiany w posługiwaniu się językiem ojczystym i mają na celu zainicjowanie dyskusji naukowej wokół pozytywnych i negatywnych dla L1 skutków procesu nauczania/uczenia się języków obcych. Z racji braku polskojęzycznych publikacji traktujących o międzyjęzykowym transferze wstecznym, dostęp do rzetelnej wiedzy na temat specyfiki tego zjawiska jest ograniczony, co stanowi przeszkodę dla dynamicznego rozwoju badań w tym obszarze. Poszerzenie zakresu badań nad wpływami międzyjęzykowymi jest ważne również z uwagi na obecnie promowaną wizję polityki wielojęzyczności, celem której jest dążenie do integracji międzykulturowej oraz usprawnienie komunikacji w różnorodnym językowo i kulturowo świecie.

Artykuł jest złożony z trzech głównych części: 1) teoretycznego wprowadzenia do problematyki oddziaływań międzyjęzykowych, w których omawiane są ustalenia terminologiczne i znaczeniowe dotyczące typologii wpływów międzyjęzykowych oraz różne perspektywy dotyczące rozumienia zjawiska TW; 2) prezentacji wybranych rozwiązań metodologicznych stosowanych w badaniach nad wpływem L2–L1 występującym w kontekście różnych typów dwu- lub wielojęzyczności; 3) analizy kontrastywnej metod badawczych stosowanych przez światowych i polskich naukowców zajmujących się problematyką wpływów międzyjęzykowych. Podsumowanie natomiast zawiera objaśnienie potencjalnych przyczyn występowania różnic w doborze odmiennych technik oraz finalne wnioski, które mogą okazać się pomocne przy konstruowaniu kolejnych procedur badawczych.

Celem pobocznym, lecz równie ważnym dla autorki publikacji, jest pobudzenie zainteresowania zagadnieniem transferu wstecznego wśród polskich (glotto)dydaktyków, nauczycieli języków obcych, a także samych uczących się. Świadomość obecności tego zjawiska w procesie dydaktycznym i jego wpływu na efektywność przyswajania wiedzy językowej może przyczynić się do lepszego zrozumienia zasad funkcjonowania umysłu wielojęzycznego i problemów pojawiających się na skutek integracji zdobywanej w trakcie tego procesu wiedzy o wszystkich znanych systemach językowych.

2. Wpływy międzyjęzykowe, transfer wsteczny, atrycja – dyskusja terminologiczna

Transfer językowy jest jednym ze skutków interakcji zachodzących między wszystkimi kodami obecnymi w repertuarze językowym jednostki. W literaturze przedmiotu tego rodzaju oddziaływania nazywa się obecnie *wpływami międzyjęzykowymi* (ang. *crosslinguistic influence*). Z uwagi na mnogość i różnorodność czynników kształtujących interakcje międzyjęzykowe wyróżnia się wiele rodzajów wpływu jednego języka na drugi, m.in. transfer (w tym transfer negatywny – interferencje), zapożyczenia i powiązane z L2 aspekty utraty języka – atrycję (Smith, Kellerman 1986: 1–9). Obecnie przyjmuje się, że każda forma oddziaływania przynajmniej jednego języka na inny może być uznana za wpływ międzyjęzykowy (Chłopek 2011: 141). Głównym celem prowadzenia badań nad wpływami międzyjęzykowymi jest pogłębienie wiedzy na temat sposobu i warunków, w jakich znajomość innych języków wpływa na procesy nabywania i stosowania języka docelowego.

Pojęcie *transferu*, wywodzące się z behawiorystycznej teorii uczenia się¹, definiowano jako automatyczny, niekontrolowany proces, podczas którego zachodzi podświadome wykorzystywanie uprzednio nabytych zachowań w celu wytworzenia nowych odpowiedzi na bodziec (por. Dulay, Burt i Krashen 1982: 100–101). Czerpiąc z nomenklatury nauk psychologicznych, W. Whitney wprowadził termin *transfer* do językoznawstwa, odnosząc go do zjawiska wpływów międzyjęzykowych. Współcześnie w lingwistyce kontaktowej przy opisach oddziaływań pomiędzy co najmniej dwoma kodami językowymi stosuje się terminy *transfer językowy*, *transfer międzyjęzykowy* lub *transfer interlingwalny* (Chłopek 2011: 142). Badacze proponują różne ich definicje, które w najogólniejszym ujęciu pozwalają przyjąć, że „transfer

¹ W teorii behawiorystycznej procesem uczenia się nazywamy przenoszenie nawyków nabytych w języku ojczystym na język obcy (Arabski 2006: 341–342).

językowy występuje wszędzie tam, gdzie systemy językowe wchodzą ze sobą w kontakt” (Arabski 2006: 351) i wynika z „podobieństw i różnic między językiem docelowym a dowolnym innym językiem nabytym uprzednio [...]” (Odlin 1989: 27 za Chłopek 2011: 142).

Rozróżnia się dwa typy transferu językowego w zależności od kierunku wpływu: transfer wprzód (ang. *forward transfer*) i transfer wstecz (ang. *backward transfer*; *reverse transfer*) (Jarvis, Pavlenko 2008: 21–22). W przypadku transferu wprzód (wpływ L1–L2) mówi się o oddziaływaniu języka pierwszego lub wcześniej przyswojonego na język drugi i kolejny w procesie N/U języków obcych. Choć wiadomo, że wpływ ten nie musi zachodzić jedynie w obrębie języka pierwszego i języka drugiego, dla ułatwienia narracji w dalszych rozważaniach będziemy posługiwać się terminem *wpływ L1–L2*. Analogicznie, transfer wsteczny także odnosi się do wpływów między poszczególnymi kodami językowymi, jednakże dotyczy oddziaływania w kierunku przeciwnym. Badania nad transferem wstecznym skupione są zatem w większej mierze na badaniu kompetencji komunikacyjnej w L1 lub/i ewentualnych zmian w sposobie rozumienia i użycia tego języka, powstałych na skutek procesu przyswajania języków tercjalnych. W tym przypadku nie wyklucza się możliwości zaistnienia wpływów wstecznych między wszystkimi kodami opanowanymi przez jednostkę, tj. wpływu L3–L1 czy L3–L2 (Jarvis, Pavlenko 2007: 21–22) z uwzględnieniem zachowania kierunku wstecznego. Jednak z uwagi na innowacyjność badań w tym obrębie, uwaga lingwistów skupia się głównie na korelacji język pierwszy (najczęściej ojczysty) – język drugi, tj. najczęściej najlepiej opanowany lub silnie obecny na danym terytorium/w grupie społecznej.

Ze względu na szerokie spektrum rozumienia transferu oraz mnogość i różnorodność możliwych efektów wynikających z interakcji języków, w literaturze przedmiotu brak jest jednej uniwersalnej definicji transferu wstecznego. Jest to zrozumiałe, ponieważ każdy pojedynczy przypadek przenikania się kodów językowych może prowadzić do odmiennych rezultatów, w zależności od specyficznych okoliczności, w których ów kontakt zaistniał. Co więcej, w przypadku procesów zachodzących w trakcie aktu komunikacyjnego, wiele zależy także od cech indywidualnych jego uczestników (Grosjean 2001; Cook 2002). W niniejszym artykule proponuję zatem własne rozumienie tego terminu. W wypracowanej definicji opieram się na dotychczasowych ustaleniach badaczy zajmujących się tym zjawiskiem zarówno z perspektywy językoznawczej, jak i psychologicznej (teoria uczenia się) (por. Kurcz 1975). Przyjmuję zatem, że transfer wsteczny jest to nieintencjonalny (nieświadomy) transfer międzyjęzykowy wynikający ze znajomości/procesu przyswajania języka później poznanego/opanowanego i wpływający (negatywnie lub

pozytywnie) na język pierwszy lub język wcześniej przyswojony (możliwe, że w sposób niecałkowity/niepełny).

Zgodnie z takim ujęciem TW nie musi zakładać negatywnego skutku oddziaływania L2 na L1. Badania światowe (pierwsze badania w tej materii) skupiały się częściej na próbie zweryfikowania korzyści płynących z bycia osobą dwu- lub wielojęzyczną. Przeprowadzane w ramach tych badań eksperymenty miały udowodnić hipotezy zakładające pozytywne oddziaływanie L2 na posługiwanie się językiem pierwszym, lepsze jego poznanie i zrozumienie – w tym podwyższenie poziomu świadomości metajęzykowej poprzez możliwość porównywania dwóch systemów językowych (Kecskes i Papp 1995; Kecskes 2007; 2008). Z kolei w obszarze polskiej refleksji glottodydaktycznej transfer wsteczny postrzegano dotychczas jako pewien typ *atrycji językowej*² (ang. *language attrition*) związanej nie tyle z całkowitą utratą płynności językowej w L1, ile utratą pewnych jego elementów. Skupiano się zatem na wyróżnieniu negatywnego wpływu języka obcego na język polski jako ojczysty oraz na wyodrębnieniu tych podsystemów lub elementów języka ojczystego, które są najbardziej podatne na negatywne oddziaływanie L2 (Zabawa 2012; Chwesiuk 2022; Pułaczewska 2020). Dynamiczne podejście do atrycji językowej (ang. *The Dynamic Approach to Language Attrition*) pozwala na uznanie transferu wstecznego za pochodną atrycji językowej. Według tego podejścia nauka jednego języka prowadzi do automatycznego zahamowania rozwoju innego języka (w tym utraty, pogorszenia bądź zaniku języka) (Jessner 2003: 237). Jest to związane z naturą dynamicznego systemu wielojęzycznego kształtującego się w umyśle multilingwisty, którego stałą cechą jest zmienność (tamże: 236). Traktując proces zaniku języka jako odwrócony proces nabywania, można stwierdzić, że „brak utrzymania osiągniętego poziomu biegłości w danym języku jest początkiem jego utraty” (tamże: 238). Odniesienia do specyfiki zjawiska TW spotkamy również w opisach innych efektów interakcji kodów, dotyczących obszernej i wielowątkowej tematyki wpływów międzyjęzycznych. Już w jednej z pierwszych definicji *interferencji* Uriel Weinreich podkreślił, iż zjawisko to opisuje „przypadki odchyień od norm któregośkolwiek języka, które pojawiają się w mowie osób dwujęzycznych w wyniku znajomości przez nich więcej niż jednego języka” (Weinreich 1953: 1, przeł. A.D.)³. Pojęcie

² *Atrycja językowa* uznawana jest za proces osłabienia lub utraty kompetencji językowych spowodowany niedostatecznym kontaktem lub brakiem kontaktu z językiem ojczystym, często w przypadku migracji (Peuro 2020: 382).

³ Choć koncepcja interferencji U. Weinreicha stanowi fundament badań nad błędami językowymi w kontekście kontaktów międzyjęzycznych, to ograniczanie ich wyłącznie do transferu elementów jednego języka do drugiego zostało zakwestionowane przez współ-

transferu wstecznego w gruncie rzeczy mieści w sobie wiele z tej definicji, ponieważ związane jest z naruszeniem zasad języka pierwszego/ojczystego spowodowanym znajomością kodu obcego. Jednakże jest to pojęcie szersze, ponieważ nie dotyczy się jedynie osób dwujęzycznych, lecz wielojęzycznych oraz nie musi (ale może) występować w produkcji ustnej. Definicja U. Weinreicha, podkreślająca możliwość wystąpienia odchyień w „którymkolwiek z języków” obecnych w repertuarze językowym użytkownika, zapoczątkowała rozwój badań nad dwu- i wielokierunkowymi wpływami międzyjęzycznymi, dzięki którym pewne jest już to, że wiedza językowa nie jest jedynie przenoszona z L1 do L2, lecz wielokierunkowo.

Przyrównując TW do jednego z typów atrycji, posługiwano się poniższą klasyfikacją kontekstów (De Bot i Hulsen 2002: 254), w których ów transfer może zaistnieć:

- utrata L1 w środowisku L1,
- utrata L1 w środowisku L2,
- utrata L2 w środowisku L1,
- utrata L2 w środowisku L2.

W badaniach światowych częściej – w dużej mierze ze względu na sytuację językową na danym terenie – skupiano się na utracie L1 w środowisku L2 lub utracie L1 w środowisku, w którym obecne są co najmniej dwa kody językowe używane na co dzień z podobną częstotliwością. Natomiast badania w realiach polskich, z racji istnienia jednego języka urzędowego i małej (w porównaniu do innych krajów) różnorodności językowej w obrębie kodów regionalnych czy dialektów, dotyczyły wpływu L2 w środowisku L1. Szczegółowy przegląd stanu badań dla obu typów kontekstu przyswajania języka zawierają kolejne części artykułu.

3. Stan badań nad transferem wstecznym

3.1. Badania światowe

Światowe badania nad transferem wstecznym o dużej wartości poznawczej obecnie są prowadzone głównie w Wielkiej Brytanii (Jean-Marc Dewaele), USA (Aneta Pavlenko, Scott Jarvis), Albanii (István Kecskes, Tünde Papp), Hiszpanii (Jasone Cenoz) i Austrii (Ulrike Jessner). Ich podejmowanie

czesne podejście kognitywne. W tym ujęciu błędy postrzegane są jako rezultat złożonych procesów mentalnych, takich jak aktywacja schematów poznawczych, różnice w konceptualizacji pojęć czy wpływ kulturowych modeli mentalnych, co pozwala na bardziej wielowymiarowe wyjaśnienie ich natury (więcej na ten temat zob: Marcinkiewicz 2013; Borecka 2016).

zazwyczaj było pochodną studiów nad fenomenem dwu- i wielojęzyczności, a ze względu na globalną powszechność języka angielskiego jako *lingua franca* analizy wpływu L2–L1 najczęściej opisują skutki, jakie niesie za sobą intensywna nauka angielskiego, jego opanowanie lub codzienny kontakt z tym językiem.

W początkowej fazie badań nad TW skupiano się przede wszystkim na odpowiedzi na fundamentalne pytania dotyczące samej istoty zjawiska, miejsca jego zaistnienia i skutków jego obecności. Próbowano określić, czym jest transfer wsteczny, jak i gdzie się objawia, jakie powoduje skutki oraz jaka jest jego natura. Zgłębienie tej wiedzy pozwalałoby dopiero na opracowanie metodologii i skutecznych narzędzi badawczych umożliwiających w ogóle wykrycie transferu wstecznego oraz poddanie ocenie efektów jego oddziaływania.

I. Kecskes i T. Papp podjęli próbę znalezienia metody pozwalającej wykazać, iż język obcy przyswajany w warunkach sztucznych może wpływać na język ojczysty badanych, lecz wpływ ten widoczny jest przede wszystkim na poziomie konceptualnym, tzn. L2 oddziałuje na ogólne użycie języka pierwszego jako całości, a nie na konkretne jego elementy lub podsystemy (Kecskes, Papp 2003: 247–265). Autorzy podkreślają, iż wykazanie obecności wpływu L2–L1 jest rzeczą trudną, ponieważ zależy od szeregu czynników warunkujących rzetelne przeprowadzenie badań. Po pierwsze, zwracają uwagę na fakt, że zaistnienie wpływu L2–L1 jest jedynie możliwe, lecz nie konieczne. Po drugie, aby wykryć wpływ L2–L1, należy omówić naturę i charakter tego zjawiska (możliwe konteksty jego występowania), opisać czynniki, które powodują jego obecność, oraz opracować odpowiedni system pomiarowy pozwalający na udowodnienie, że zjawisko to w ogóle istnieje w danym kontekście badawczym. Mnogość wskaźników i okoliczności wpływających na efektywność badań w tym zakresie powoduje, iż każde podejście jest siłą rzeczy tylko (lub aż) próbą wykrycia TW, a nie jego wnikliwą analizą. Jednak z drugiej strony każde przeprowadzone badanie, nawet jeśli obala postawione hipotezy (co zdarza się nierzadko), pozwala na skonkretyzowanie pola badawczego, w obrębie którego należałoby szukać rezultatu takiego wpływu.

Badacze wyodrębnili szereg czynników, które mają kluczowy wpływ na proces przenoszenia wiedzy z L2 do L1. Wśród nich wyróżnili następujące wskaźniki: poziom biegłości językowej w L2, częstotliwość kontaktu z językiem, regularność jego używania. Jeżeli wszystkie te czynniki są na wysokim poziomie, możliwe jest wykształcenie w dwujęzycznym umyśle tzw. *wspólnej bazy pojęciowej* (ang. *Common Underlying Conceptual Base, CUCB*). Baza ta stwarza sposobność do bezpośredniego powiązania słowa

w języku obcym z jego ojczystym odpowiednikiem. Według koncepcji funkcjonowania umysłu dwujęzycznego I. Kecskesa i T. Pappa (2000: 40–45), osoby dwu- i wielojęzyczne posiadają unikalne narzędzie do przetwarzania języka, składające się ze wspólnej bazy pojęciowej i dwóch (lub więcej) stale dostępnych, wchodzących ze sobą w interakcję systemów, z których żaden nie jest taki sam jak system językowy osoby jednojęzycznej.

Jednym z głównych celów badań nad transferem wstecznym jest, poza wykazaniem jego swoistej obecności, dowiedzenie, że język ojczysty osób znających inne języki różni się od języka ojczystego jednojęzycznych użytkowników, przez co również zmienia się (z większym lub mniejszym udziałem świadomości) sposób jego rozumienia i postrzegania (Cook 2003a: 3). Vivian Cook twierdził, iż badanie multikompetencji polega na ustaleniu, w jaki sposób dwa języki (lub więcej) oddziałują na siebie w umyśle jednego użytkownika. Oba języki nie są ani całkowicie odizolowane, ani całkowicie zintegrowane, ale tworzą 'kontinuum integracji' (ang. *integration continuum*). Zakłada ono trzy możliwe typy korelacji międzyjęzykowej: separację, integrację lub interkoneksję wybranych elementów systemów językowych. Skutki takich wzajemnych powiązań nie będą jednakowe u wszystkich użytkowników. Drugi język może wpływać na pierwszy na co najmniej trzy sposoby:

- 1) poprawia użycie L1,
- 2) szkodzi używaniu L1,
- 3) jest neutralny dla używania L1.

Użytkownicy co najmniej dwóch języków różnią się zarówno od *native speakerów* języka docelowego, jak i rodzimych (jednojęzycznych) użytkowników języka ojczystego. Ich umysły będą zatem inaczej funkcjonować, a języki wpływać na siebie nawzajem (Cook 2003a: 11–13).

Jeśli chodzi o techniki i narzędzia badawcze, to stosowano różne rozwiązania. I. Kecskes (Kecskes 2008) w swoich badaniach skupiał się głównie na odnalezieniu oznak transferu wstecznego w działaniach produktywnych i mediacyjnych. Uzasadniając wybór technik użytych w eksperymencie, badacz powoływał się na tezę Lwa Vygotsky'ego (1962), według którego produkcja jest najbardziej skomplikowaną formą wypowiedzi, ponieważ wymaga wysokiego poziomu abstrakcji, świadomej pracy i celowego działania analitycznego. Badanie podłużne przeprowadzono w trzech różnych typach klas z uczniami narodowości węgierskiej w wieku 14–16 lat, którzy uczyli się angielskiego, francuskiego lub rosyjskiego jako języków obcych. Klasy różniły się intensywnością nauki danego języka obcego. W zależności od częstotliwości kontaktu z językiem wyróżniono: *immersion class*, *specialized class*, *control class*. Proces dydaktyczny wszystkich uczniów był

prowadzony na podstawie tych samych lub podobnych programów nauczania i materiałów dydaktycznych, a każda grupa miała również jednakową liczbę zajęć tygodniowo z języka i kultury węgierskiej (L1). W dwuletnim badaniu podłużnym odbywającym się cyklicznie badani tworzyli krótkie wypowiedzi pisemne lub wykonywali zadania mediacyjne w dwóch językach – ojczystym oraz obcym. Eksperyment wykonano w celu weryfikacji hipotez zakładających, że intensywne i skuteczne nauki języka obcego korzystnie wpływa na rozwój umiejętności pisania w języku ojczystym oraz wspomaga jego internalizację.

Intencją omawianych badań było zatem zmierzenie, jak zmienia się sposób użycia L1 pod wpływem nauki języka obcego. Analizy zrealizowanych eksperymentów sugerują, że intensywne i skuteczne nauki języka obcego może wpłynąć na rozwój kompetencji w L1. Wyniki badań I. Kecsesa potwierdzają tezę o korzystnym wpływie L2 na wzrost biegłości w języku ojczystym i wzmocnienie świadomości metajęzykowej. Dzięki obecnym w badaniu grupom kontrolnym udało się zauważyć różnice w posługiwaniu się L1. Podczas gdy grupy immersyjne rozwijały się w kierunku kreatywnego używania języka ojczystego, grupa kontrolna z trudem utrzymywała wcześniej osiągnięty poziom. Kompetencje produktywne grupy immersyjnej również przewyższały tego typu kompetencje grupy kontrolnej, co świadczy także o tym, że założona metodyka badań okazała się skuteczną formą sprawdzania tego zjawiska. Pomimo identycznych warunków nauczania, poziom języka ojczystego grupy immersyjnej przewyższył poziom grupy kontrolnej. Wyniki eksperymentu pokazują, że znacząca różnica w rozwoju L1 w różnych typach grup jest uwarunkowana głównie intensywną i skuteczną nauką języka obcego. Jednakże, jak podkreśla badacz, korzystny wpływ nauki L2 na rozwój umiejętności posługiwania się językiem ojczystym jest tylko jednym z możliwych skutków współzależności między L2 i L1, a nie koniecznością. Potrzebne są dalsze badania, aby poznać każdy potencjalny skutek tej korelacji.

Z kolei J. Cenoz (2003), która obserwowała wpływ języka angielskiego (L3) na wystąpienie pragmatycznego transferu międzyjęzykowego u dwujęzycznych (L1 – język hiszpański, L2 – język baskijski) studentów anglistyki, porównywała ich kompetencje dotyczące składania próśb w formie ustnej w L1 z kompetencjami studentów kierunków nefilologicznych. Badaczka próbowała zweryfikować, czy istnieją różnice między formułowaniem próśb w L1 przez osoby o różnym poziomie znajomości L2 oraz czy osoby uczące się języka angielskiego wykazują różnicę podczas formułowania próśb na poziomie L1 i L2, czy też rozwijają styl międzykulturowy dla tych języków.

W tworzeniu bazy metodycznej do swojego projektu J. Cenoz opierała się na rezultatach badań z zakresu pragmatyki kontrastywnej, potwierdzających istnienie uniwersalnej wiedzy pragmatycznej wspólnej dla wszystkich języków, lecz wykorzystywanej w różny sposób, w zależności od używanego w danym akcie komunikacji kodu i charakteru przekazywanej informacji (Blum-Kulka, Olshtain 1984).

W ramach eksperymentu studenci formułowali prośby w określonych kontekstach sytuacyjnych odzwierciedlających codzienne interakcje komunikacyjne. Jedna grupa badawcza wykonywała polecenia w dwóch językach (L3 – angielskim i L1 – hiszpańskim), natomiast druga grupa tylko w swoim języku pierwszym, czyli w języku hiszpańskim. Analiza wyników polegała na weryfikacji różnic między wypowiedziami stworzonymi przez grupy o zróżnicowanym poziomie znajomości L3 oraz częstotliwości występowania w wypowiedziach w L1 elementów językowych specyficznych dla języka angielskiego, takich jak: zwroty do adresata, zwroty grzecznościowe, składniowe i leksykalne zwroty łagodzące żądanie oraz środki ‘wspierające’, np. usprawiedliwienia, obietnice, nagrody. Rezultaty wykazały, iż u studentów biegle posługujących się L3 wystąpił pragmatyczny transfer wsteczny, ponieważ badanie ujawniło duże podobieństwo w formułowaniu próśb w L3 i L1 i jednocześnie różnice pomiędzy prośbami wytworzonymi przez badanych o wysokim i podstawowym poziomie znajomości L3. Ponadto ta grupa respondentów stosowała podobne elementy pragmalingwistyczne w obu wersjach językowych. To oznacza, że badani o wysokim poziomie znajomości L3 mogli wykształcić styl międzykulturowy, skutkiem którego jest wykorzystywanie wiedzy pragmatycznej nabytej podczas nauki L2 do tworzenia tych samych konstrukcji w L1. Nagromadzenie elementów charakterystycznych dla języka angielskiego w hiszpańskich wypowiedziach może wskazywać na przekształcenie zachowań językowych w L1 w wyniku znajomości odmiennego systemu językowego i związanych z nim norm kulturowych. W tym przypadku mamy do czynienia z transferem nawyków językowych Anglików, których sposób komunikacji cechuje się formalnością, powściągliwością i wyraźnym poszanowaniem norm grzecznościowych (por. Hall 1959).

3.2. Badania w glottodydaktyce polsko-obcej

Badania dotyczące wpływu języków obcych na język polski jako ojczysty są nieliczne. Możliwe, że prób analiz tego zjawiska było zdecydowanie więcej, ale fakt znikomej wręcz liczby publikacji obejmujących grupy badawcze narodowości polskiej może świadczyć o początkach zainteresowania tą pro-

blematyką oraz o braku zaplecza metodologicznego. O niewielkim dotychczas zainteresowaniu tym zagadnieniem świadczy również to, że badania polskich badaczy nad transferem wstecznym publikowane są głównie w czasopismach zagranicznych, co oznacza, że zjawisko obecnie wzbudza większe zainteresowanie poza granicami naszego kraju. W odróżnieniu od projektów światowych w Polsce udział w eksperymentach weryfikujących wystąpienie TW biorą osoby uczące się języka w warunkach sztucznych – głównie są to studenci neofilologii. Są oni uznawani za grupy możliwie najbardziej zanurzone w języku obcym w środowisku L1, ze względu na długość trwania procesu przyswajania języka oraz na wysoką częstotliwość kontaktu z językiem obcym. W celu poznania liczby, skali i natury potencjalnych odchyłeń od normy językowej w L1 zwykle w badaniach ustalano dwie grupy badawcze: grupę właściwą i kontrolną. Grupa właściwa składała się ze studentów posiadających wysoki poziom biegłości językowej w L2, natomiast grupę kontrolną tworzyły osoby o niższym (od grupy właściwej) poziomie znajomości języka obcego. Badania w tym obszarze o dużej wartości poznawczej prowadzili Hanna Pułaczewska (Uniwersytet Szczeciński, US) oraz Marcin Zabawa (Uniwersytet Śląski, UŚ).

H. Pułaczewska (2020) zbadała wpływ procesu N/U się języka angielskiego jako obcego na akceptowalność/ocenę poprawności zdań w języku polskim jako ojczystym studentów filologii angielskiej. Eksperyment dotyczył działań receptywnych i polegał na ocenie poprawności zdań w języku polskim przez studentów o zróżnicowanym stopniu znajomości języka angielskiego (od A1 do C). Grupę badawczą tworzyli studenci różnych kierunków na UŚ (m.in. filologii angielskiej, dziennikarstwa, psychologii). Badani mieli za zadanie dokonać korekty tekstu przetłumaczonego z języka angielskiego na język polski, a następnie ocenić poziom akceptowalności wyrażeń i struktur użytych w prezentowanych fragmentach tekstu, w których mogły pojawić się elementy m.in. gramatyczne, leksykalne lub semantyczne typowe dla języka angielskiego. Przetłumaczony tekst został wcześniej sprawdzony pod względem poprawności przez wykwalifikowanych polonistów, którzy wyodrębnili 43 konstrukcje jako błędne, tj. niezgodne z normami gramatycznymi właściwymi językowi polskiemu. Błędy dotyczyły interpunkcji, użycia przyimków, spójników, szyku wyrazów w zdaniu, stosowania akronimów, tworzenia kalek językowych i występowania omyłek na poziomie leksykalno-semantycznym. Wysoki poziom akceptowalności struktur zapożyczonych z języka angielskiego miał świadczyć o wpływie L2 na zdolności receptywne i na zmiany w postrzeganiu języka ojczystego. Wyniki badań wykazały, iż średnio badani odrzucili 7,79 konstrukcji z 43 możliwych do wykluczenia.

Grupa z najniższym poziomem znajomości języka angielskiego (poziom A1) średnio odrzucała więcej wyrażen odbiegających od norm niż grupa o średniej znajomości L2 (poziom A2, B). Lingwistka wnioskuje, iż uzyskane przez nią rezultaty świadczą o zaistnieniu TW z języka angielskiego do języka ojczystego. Transfer z L2 o charakterze negatywnym zaistniał na poziomie wiedzy deklaratywnej dotyczącej norm językowych oraz wpłynął na zmianę realizacji systemu języka ojczystego badanych. Wskutek znajomości L2 istnieje możliwość akceptacji struktur niezgodnych z poprawnym użyciem języka polskiego, co oznacza, że kontakt językowy może obniżać wrażliwość na recepcję błędów wynikających z opanowania zasad używania dwóch różnych systemów językowych.

Z kolei M. Zabawa (2012) prowadził badania dotyczące wpływu nauki języka angielskiego na kompetencję komunikacyjną w języku ojczystym u osób uczących się języka angielskiego w trybie nauki formalnej na uczelni wyższej w Polsce. Celem badania było omówienie, w jakim stopniu (jeśli w ogóle) ten typ kontaktu językowego wpływa na semantyczną, frazeologiczną i gramatyczną kompetencję w L1. Badanie przeprowadzono za pomocą kwestionariusza składającego się z 23 krótkich fragmentów artykułów prasowych lub tekstów opublikowanych w internecie w języku ojczystym respondentów. Fragmenty te zawierały różnego rodzaju zapożyczenia i kalki z języka angielskiego, które zostały podzielone na błędy w zakresie trzech kategorii językowych: gramatyki (G), semantyki (S) i frazeologii (F). W eksperymencie wzięły udział dwie grupy badawcze: grupą właściwą byli studenci IV roku filologii angielskiej UŚ (uznani za osoby dwujęzyczne), natomiast grupą kontrolną – studenci różnych kierunków, którzy deklarowali bardzo niską znajomość języka angielskiego (uznani za osoby jednojęzyczne).

Zadaniem badanych było uważne przeczytanie fragmentów zawartych w kwestionariuszu, a następnie ocena, czy słowa, wyrażenia i konstrukcje użyte w tekstach wydają się prawidłowe (zgodne z normą języka polskiego) oraz czy brzmią naturalnie w danym kontekście. Większość ze zdań ankiety zawierała jeden z trzech wymienionych wyżej rodzajów zapożyczeń lub kalek z języka angielskiego. Tabela 1 prezentuje przykłady błędów występujących we fragmentach tekstów.

Wyniki badań wykazały pewne rozbieżności w weryfikacji niepoprawnych konstrukcji przez obie grupy badawcze, w zależności od typu błędu. Grupa kontrolna dostrzegała wadliwe konstrukcje semantyczne (S) częściej niż grupa dwujęzyczna. Błędy w wyrażeniach idiomatycznych (F) zostały zauważone przez większość badanych w obu grupach. Z kolei w obu grupach odsetek osób, które zauważyły odchylenia na poziomie składni (G),

Tabela 1. Przykłady błędnych konstrukcji obecnych w kwestionariuszu Marcina Zabawy

Typ	Błędna konstrukcja	Poprawna konstrukcja
[S]	dwie alternatywy [ang. <i>two alternatives</i>]	jedna alternatywa lub dwie możliwości
[S]	morze było <u>perfekcyjnie</u> spokojne [ang. <i>the sea was perfectly calm</i>]	morze było <u>idealnie</u> spokojne
[F]	ślepy jak nietoperz [ang. <i>blind as a bat</i>]	ślepy jak kret
[F]	lepiej późno niż nigdy [ang. <i>better late than never</i>]	lepiej późno niż wcale
[G]	komediowy serial [ang. <i>comedy series</i>]	serial komediowy
[G]	generalnie [ang. <i>generally</i>]	ogólnie, zazwyczaj

Źródło: fragment zestawienia danych autorstwa M. Zabawy (2012: 245–247).

był bardzo niski. Zdaniem M. Zabawy, rezultaty te potwierdzają zatem, że pozyskana w ramach procesu akwizycji języka w trybie formalnym wiedza językowa o języku obcym może negatywnie wpłynąć na kompetencję językową w języku pierwszym/ojczystym, jednakże nie wszystkie elementy języka są dotknięte tym wpływem w równym stopniu. Wpływ L2–L1 był najłatwiejszy do wykrycia w przypadku zapożyczeń semantycznych, co potwierdzają także inne badania z zakresu wpływów międzyjęzykowych (por. Chłopek 2011: 196–207).

4. Podsumowanie

Dane na temat zjawiska transferu wstecznego nie są jeszcze usystematyzowane ani pod względem terminologicznym, ani metodologicznym. Należy stwierdzić, że dotychczas opublikowane prace podejmujące temat wpływu L2–L1 są wstępem do szerszych badań.

Światowe badania nad transferem wstecznym zapoczątkowały zainteresowanie zjawiskiem oddziaływania języków obcych na język pierwszy, które zaznacza się też na polskim gruncie. Jak jednak pokazują przedstawione wyżej prace, polscy lingwiści nie podążają w sposób imitacyjny za swoimi zagranicznymi kolegami, inaczej mówiąc – nie korzystają bezrefleksyjnie z opracowanej metodologii, ale starają się poszukiwać nowych narzędzi badawczych. Wynika to z wielu zmiennych dotyczących kontekstu prowadzenia badań oraz dostępności do konkretnych grup badawczych, u których istnieje podejrzenie zaistnienia tego typu oddziaływania międzyjęzykowego.

Tabela 2 prezentuje główne różnice pomiędzy specyfiką badań nad wpływem L2–L1 w Polsce i za granicą.

Badania światowe prowadzone były w krajach zróżnicowanych kulturowo i językowo, co dało możliwość dotarcia do osób o rozbudowanym repertuarze językowym, mających codzienny kontakt z co najmniej dwoma kodami językowymi. Częściej zatem badana była dwu- lub wielojęzyczność naturalna, która niewątpliwie zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia wpływu L2–L1, ze względu na wzmożoną częstotliwość kontaktu z kodami obcymi. Z uwagi na względną jednolitość kulturową i językową na terenie Polski dostępność do takiego grona odbiorców jest utrudniona, dlatego zazwyczaj w badaniu biorą udział uczestnicy procesu N/U języków obcych przyswajający nowy kod w warunkach sztucznych (nauka formalna – neofilologiczne studia wyższe).

Tabela 2. Specyfika badań nad TW – badania zagraniczne *vs* badania w Polsce

	Badania światowe	Badania w Polsce
Środowisko	wpływ L2 w środowisku L2	wpływ L2 w środowisku L1
Typ działań językowych	produkcja (pisemna lub ustna) i mediacja	recepcja
Zakładana natura wpływu	wpływ pozytywny	wpływ negatywny
Czas trwania	badania podłużne	jedno podejście
Techniki badawcze	eksperyment	badania ankietowe/ kwestionariuszowe

Źródło: opracowanie własne.

W artykule zostały omówione badania potwierdzające skuteczność zastosowanych przez badaczy metod, ponieważ jednym z celów cząstkowych artykułu było zaprezentowanie rozwiązań metodologicznych, które warto brać pod uwagę przy opracowywaniu przyszłych procedur w zakresie badań nad TW. Warto jednak pamiętać, że są publikacje (np. Kecskes 2008) opisujące eksperymenty, które nie powiodły się lub których wyniki przeczyły stawianym hipotezom. Ich włączenie do obiegu naukowego wydaje się uzasadnione, zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę wciąż wczesny etap rozwoju procedur badawczych w dyskutowanej tu problematyce. W tym przypadku nie można pozbawić takich prac wartości poznawczej, ponieważ w sytuacji braku badań (zarówno w aspekcie ilościowym, jak i jakościowym) w zakresie danego zjawiska językowego samo wykazanie nieskuteczności danych narzędzi badawczych lub braku wyników, np. w obrębie badanego obszaru języka, jest pomocne w poszukiwaniu odpowiedniego instrumentarium badawczego.

Na zakończenie chcę podkreślić, że wykazane w niniejszym artykule różnice w badaniach polskich i światowych warto potraktować raczej jako wskazówki mogące wesprzeć i przyspieszyć proces konstruowania dalszych badań, aniżeli jako pewne rozwiązania metodyczne gwarantujące uzyskanie zakładanych rezultatów. Niech będą one tym samym zachętą dla lingwistów do mierzenia się z nowymi wyzwaniami.

Wykaz skrótów

- TW – transfer wsteczny
 proces N/U języków obcych – proces nauczania/uczenia się języków obcych
 L1 – język pierwszy/ojczysty
 L2 – język drugi/obcy
 wpływ L1–L2 – wpływ języka pierwszego na język drugi lub/i kolejny
 wpływ L2–L1 – wpływ języka obcego/języków obcych na język pierwszy lub przyswojony uprzednio

Literatura

- Arabski J. (2007): *Transfer międzyjęzykowy*. [W:] *Psychologiczne aspekty dwujęzyczności*. Red. I. Kurcz. Gdańsk, s. 341–351.
- Blum-Kulka S., Olshtain E. (1984): *Requests and Apologies: A Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns*. „Applied Linguistics” 5, s. 169–213.
- Borecka V.E. (2016): *Analiza błędów językowych w praktyce glottodydaktycznej (na przykładzie języka angielskiego w szkole ponadgimnazjalnej)*. „Białostockie Archiwum Językowe” 16, s. 41–56.
- Cenoz J. (2003): *The Intercultural Style Hypothesis: L1 and L2 Interaction in Requesting Behaviour*. [W:] *Effects of the Second Language on the First*. Red. V. Cook. Clevedon, s. 62–80.
- Chłopek Z. (2011): *Nabywanie języków trzecich i kolejnych oraz wielojęzyczność. Aspekty psycholingwistyczne (i inne)*. Wrocław.
- Chwesiuk U. (2021): *Students’ L1 non-standard lexical constructions as an effect of second language formal instruction*. „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny” 20, s. 5–19.
- Cook V. (2003) (red.): *Effects of the Second Language on the First*. Clevedon.
- Cook V. (2003a): *Introduction: The Changing L1 in the L2 User’s Mind*. [W:] *Effects of the Second Language on the First*. Red. V. Cook. Clevedon, s. 1–18.
- De Bot K., Hulsen M. (2002): *Language Attrition: Tests, Self-Assessment and Perceptions*. [W:] *Portraits of the L2 User*. Red. V. Cook. Clevedon, s. 253–276.
- Dulay H.C., Burt M., Krashen S., Bialystok E. (1982): *Language – Two*. „Modern Language Journal” 67(3), s. 91–95.
- Grosjean F. (2001): *The Bilingual’s Language Modes*. [W:] *One Mind, Two Languages: Bilingual Language Processing*. Red. J. Nicol. Oxford, s. 1–25.
- Hall E.T. (1959): *The Silent Language*. Garden City.
- Jarvis S., Pavlenko A. (2007): *Crosslinguistic Influence in Language and Cognition*. New York–London.
- Jessner U. (2003): *A Dynamic Approach to Language Attrition in Multilingual Systems*. [W:] *Effects of the Second Language on the First*. Red. V. Cook. Clevedon, s. 234–246.

- Keckes I. (2008): *The Effect of the Second Language on the First Language*. „Babylonia” 2(08), s. 31–34.
- Keckes I., Papp T. (2000): *Foreign Language and Mother Tongue*. New York.
- Keckes I., Papp T. (2003): *How to Demonstrate the Conceptual Effects of L2 on L1? Methods and Techniques*. [W:] *Effects of the Second Language on the First*. Red. V. Cook. Clevedon, s. 247–265.
- Keckes I., Papp T. (2007): *Foreign Language Learning Affecting Mother Tongue*, „Academia.edu”, <https://www.academia.edu/2557428/FOREIGN_LANGUAGE_LEARNING_AFFECTING_MOTHER_TONGUE>, dostęp: 03.03.2024.
- Kucharczyk R. (2018): *Nauczanie języków obcych a dydaktyka wielojęzyczności (na przykładzie francuskiego jako drugiego języka obcego)*. Lublin.
- Kurcz I. (1975): *Transfer*. [W:] *Psychologia*. Red. T. Tomaszewski. Warszawa, s. 294–307.
- Laufer B. (2003): *The Influence of L2 Collocational Knowledge and on L1 Lexical Diversity in Free Written Expression*. [W:] *Effects of the Second Language on the First*. Red. V. Cook. Clevedon, s. 19–31.
- Marcinkiewicz J. (2013): *O kognitywnym rozumieniu interferencji oraz transferu językowego w akwizycji L2*. „Scripta Neophilologica Posnaniensia” XIII, s. 67–75
- Odlin T. (1989): *Language Transfer: Cross-Linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge.
- Pavlenko A. (2003): *‘I Feel Clumsy Speaking Russian’: L2 Influence on L1 in Narratives of Russian L2 Users of English*. [W:] *Effects of the Second Language on the First*. Red. V. Cook. Clevedon, s. 32–61.
- Pułaczewska H. (2020): *The influence of the acquisition of English as a foreign language on the acceptability judgements in L1 Polish among young adults*. „Language Learning Journal” 50(1), s. 1–16.
- Peourou É. (2020): *L’attrition de la première langue : le cas d’immigrés portugais en France*. [rozprawa doktorska nieopublikowana].
- Tomaszewski T. (1975): *Psychologia*. Warszawa.
- Vygotsky L.S. (1962). *Thought and language*. Cambridge.
- Weinreich U. (1953): *Languages in Contact*. New York.
- Winford D. (2003): *An Introduction to Contact Linguistics*. Oxford.
- Zabawa M. (2012): *Language Contact, Bilingualism and Linguistic Competence: the Influence of L2 on L1 Competence*. „Linguistica Silesiana” 33, s. 241–256.